

проф. др **Ненад С. Милошевић**
Православни богословски факултет
Катедра за литургику
Београд

(X)еортолошка перспектива Свете Евхаристије

У време када литургијски живот у Цркви пролази кроз фазу обнове и када Света Литургија за све већи број верника поново заузима централно место у њиховом живљењу, истовремено се отварају многа питања везана за литургијско предање Цркве.* При таквом изазову црквени пастири и учитељи позвани су да, надахњујући се Силом свише, воде бригу како би у тој „новонасталој“ ситуацији све било *благообразно и по поретку* (1Кор 14, 40). То није увек једноставно јер свака епоха доноси нове изазове са којима се треба одговорно суочавати. Овде, наравно, не треба имати у виду могућност аутоматске примене практичних или теоретских иновација. Обнова литургијског живота, заправо, подразумева уподобљавање личног живљења животу Цркве. На такав начин живљења подстичу оци и учитељи Цркве проносећи кроз векове Благу вест сваком нараштају. Ни у наше дане Црква није оскудевала благовесницима истинског живљења. На овим просторима истичу се имена двојице прегалаца који су дали огроман допринос препороду и учвршћивању литургијске свести, како савремених богослова, тако и све црквене пуноће. Дела покојног Лазара Мирковића (1885–1968) и блаженог спомена оца Јустина Поповића (1896–1979), професора Православног богословског факултета Универзитета у Београду, представљају чврсту основу литургије и литургијског богословља код нас. Благодарећи *Хеортологији*¹ професора Мирковића и свето-тајинском, односно евхаристијском богословљу оца Јустина², уз његово капитално (х)агиографско дело – *Житија светих*³, савремени српски теолог је привилегован могућношћу целовитијег опита Литургије као Светајне Цркве, али и аутентичнијим доживљајем празника, каквим су они и установљени Црквом. Ова двојица наших учитеља управо на пољу литургијског богословља и хеортологије омогућавају садржајније сагледавање и вредновање нераскидиве везе празника и Евхаристије, односно празничног прослављања Евхаристије, као и евхаристијског прослављања празника. Треба истаћи да обојица прегалаца, без обзира на разноликост њихових богословских опита, обогаћују српску теологију наведеним

---

* Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 149037А („Српска теологија у двадесетом веку“), који финансира Министарство науке и заштите животне средине Републике Србије.

¹ Лазар Мирковић, *Хеортологија*, Београд 1961. – О доприносу Л. Мирковића литургици код нас видети наш рад: *Протојереј Лазар Мирковић као литургичар*, у: „Српска теологија у двадесетом веку“, књига 1, Београд 2007, стр. 29-37.

² О доприносу оца Јустина литургијском богословљу видети наш рад: *Допринос архимандрита Јустина Поповића унапређењу литургијске свести код Срба*, у: „Српска теологија у двадесетом веку“, књига 3, Београд 2008, стр. 47-53.

³ Архимандрит Др Јустин Поповић, *Житија Светих*, том I–XII, Београд 1972–1977.

делима, која су од изузетног значаја за литургику као науку, али и за богослужбени живот Цркве на овим просторима уопште.⁴

Настављајући учешће у пројекту „Српска теологија у двадесетом веку“ сматрамо умесним да, поучени примером својих учитеља, скромним уделом покушамо да у пребогатој ризници литургијског предања Цркве потражимо најприкладније узоре за наше време и на тај начин учествујемо у настојањима одговорног суочавања са изазовима наших дана.

*

Општепозната је чињеница да је током позног средњег века под утицајем западних теолошких школа, поред осталог, и литургијско богословље у Православној Цркви било изложено искушењу удаљавања од изворног и предањског поимања Свете Евхаристије као Светајне Цркве. Издвајање Евхаристије као једне – па и као најважније – у низу других светих тајни, при чему су ове друге, у односу на Евхаристију потпуно независне (иако из ње извиру и у њу увиру), јесте један од истакнутих примера такозваног „вавилонског ропства“. Исто тако, исцрпне расправе око разних литургијских питања (а првенствено око питања Епиклезе у латинској Литургији, као и момента претварања Дарова у Тело и Крв Христову)⁵, проузроковале су извесна одступања од предањског поимања Евхаристије, што је, по природи ствари, имплицирало и одређене практичне особености.⁶ Рекло би се да је током времена свест о Литургији као *par excellence* догађају нашега искупљења и обожења знатно избледела. Као да је Литургија остала универзалним чином у животу Цркве, чија је ипак главна намена обележавања, односно прослављања празника. Са друге стране, установљени празници бивају повод учесталијем служењу Литургије.⁷ Из оваквог односа Литургије и литургијског времена могло би се закључити да су Литургија и празновање (празници) у нераскидивој вези, као да једно без другог не може! Штавише, сваки од празника, па и других догађаја који бивају повод за савршавање Литургије, остају издвојени догађаји у годишњем кругу литургијског календара.⁸ Ипак, упркос овој неспорној условље-

⁴ У којој мери су међусобно проткани богослужење Цркве и празновање празника сведочи и повезаност хеортологије и литургије, као и житија светих и богослужења.

⁵ Ср. Александар Шмеман, *Εὐχαριστία*, Αθήνα 1987, стр. 170–174.

⁶ Између осталог, ова практична проблематика огледа се и у међусобном односу Литургије и празника. Током времена све су учесталије тенденције да, поред јутрења и вечерња, и Литургија поприими у великој мери тематски садржај појединачних празника. На тај начин, кључна особеност Литургија Источне литургијске породице – неизменљивост њених делова, под утицајем западне литургијске праксе добија карактеристичне изменљиве делове: антифоне, тропаре на блаженима, тропаре и кондаке после входа, прокимене и алилујаре, причасне, за(са)амвоне молитве и отпусте.

⁷ Очито пример оваквог поимања Литургије и празника јесте служење Литургије Пређеосвећених дарова. Вишевековно служење ове специфичне Литургије, не ради свакодневног или чешћег причешћивања верних у фази специфичног (ако не и ванредног) живљења литургијског времена – поста, већ готово само ради обележавања тог времена, довело је до постепеног престајања њеног служења у многим крајевима. И више од тога, само литургијско време – пост је изгубило свој првобитни карактер – неједнаке ничега, гладовање. Тешко би било тачно установити шта је чему био узрок: непричешћивање слабљењу дисциплине поста или обрнуто. Највероватније да је посредни утицај.

⁸ Још од најстаријих времена, током процеса устројавања празника, на Истоку и на Западу се образују два паралелна типа Литургије. Рекло би се да на Истоку устројавање годишњег циклуса празника не утиче на постојаност Литургије, то јест не предвиђа било какве измене којим би Литургија требало да се тематски прилагоди конкретном празнику (види белешку 7). На Западу се, пак, од самог почетка инсистира управо на таквим изменљивим деловима: поједини делови Литургије,

ности празновања и Евхаристије постоји проблем њихове суштинске повезаности, то јест истоветности.

У намери да укажемо на неопходност јачег истицања међусобне повезаности празника и Литургије овом приликом пажњу ћемо усредсредити на два кључна догађаја из историје спасења – Васкрсење и Вазнесење Господње, празнике од којих добијају смисао сви остали празници и који бивају образац сваком литургијском празновању⁹, а који, због свог израженог есхатолошког садржаја, доминирају Евхаристијом као превасходно историјско-есхатолошким догађајем!

Литургијско прослављање Спасовдана, значајног празника из новозаветне историје спасења – догађаја када се васкрсли Христос вазнео на Небо и сео са десне стране Оца (Мк 16, 19) – знатно нам расветљава саму суштину Божанствене Евхаристије, односно доприноси да разумемо шта се то и ради чега збива на централном црквеном богослужењу.¹⁰

У догађају Вазнесења је у целости садржан богословски смисао Свете Евхаристије. Двосмеран правац „кретања“ закланог Јагњета – жртвованог за живот света – оног у историји ка горе (*И док их он благосиљаше, одступи од њих и узношаше се на небо* – Лк 24, 51) и оног на крају историје ка доле (*И док нетремице гледаху за њим како иде на небо, два човјека у хаљинама бијелим стадоше поред њих, и они рекоше: Људи Галилејци, што стојите и гледате на небо? Овај Исус који се од вас вазнесе на небо, тако ће исто доћи као што га видите да одлази на небо* – Дап 1, 10–11) – јесте суштина онога што се догађа на Евхаристијској литургији. Господ, који је своје жртвовано Тело принео Оцу као залог спасења човека и целокупне творевине, то своје Тело сада раздаје вернима као лек бесмртности¹¹ – ради вечног живота. Та два правца кретања чине Свету Евхаристију Тајном Цркве – *mysterium fidei*.¹² Не случајно, литургијска традиција Источне Цркве централну Евхаристијску молитву назива Анафором (од грчког ἀναφέρομαι – узносити = узношење) управо из тог разлога што се на Евхаристији хлеб и вино

укључујући и делове саме Анафоре, бивају изменљиви и уподобљени тематици појединачних празника. Таква пракса је учинила да на Западу од давнина имамо Литургије прилагођене поводу њеног служења. Практично, то би значило да су појединачне Литургије на Западу, бивајући тематски специјализоване, биле „непотпуне“ јер је њихова тематска целовитост бивала заокруженом тек након завршетка годишњег празничног циклуса.

⁹ Истицање празника Васкрсења и Вазнесења у контексту теме којом се бавимо никако не умањује значај празника Педесетнице и Епифаније (Божића и Богојављења), већ намеће обавезу да се њима позабавимо у посебном раду. Штавише, управо је празновање Педесетнице најкарактеристичнији пример који разоткрива начин на који сваки појединац са Црквом (у Цркви) партиципира у свим догађајима из историје спасења, али и у самом Другом и славном доласку кроз литургијско празновање (Видети: Јн 14, 16-17 и 15,26).

¹⁰ Ради целовитијег приказа ове чињенице треба се подсетити да је првобитно Вазнесење празновано у оквиру празника Педесетнице. О томе нам сведочи Етерија у свом *Путонису* (видети: *Peregrinatio Aethiopiae ad Loca Santa*, XLIII, превод Л. Мирковић, у: *Хеортологија*, стр. 303-305; и хрватски превод: Маријан Мандас, *Egerija, Putopis*, 43, Makarska 1999, стр. 233-235). Без обзира што хронолошки постоји тачна временска дистанца између Вазнесења Спасовог на Небо и ниспослања Духа Светога у дан Педесетнице – десет дана, оно јединствено празновање ова два догађаја додатно је осмишљавало само празновање у оквиру литургијског сећања, то јест личног учествовања у њима. Иста је ситуација и са првобитним заједничким празновањем Рождества и Богојављења.

¹¹ Игнатије Богоносац, *Aux Ephesiens* XX, 2, SC 10, 90. У Анафори Серапиона Тмуитског – *лек живота* (φάρμακον ζωῆς). Види у: Panteleimon Rodopoulos, *The Sacramentary of Serapion*, Thessaloniki 1967, стр. 125.

¹² Римски канон.

као првине „рада руку човечијих“ и репрезенти васколике творевине у Христу узносе Богу Оцу као жртвени дарови. Тако се историјско Христово Вазнесење на Евхаристији не само актуализује у садашњости, увек и изнова, већ се оно у стварности реализује јер материја бивши претходно освећена и претворена у Тело и Крв Христову бива узнешена пред Господа, на шта и указује ђаконска прозба после Анафоре: „*Да човекољубиви Бог наши, примивши их (Свете Дарове) у свој свети и наднебески и умни Жртвеник, као мирис миомира духовнога*“.¹³ Дакле, самим претварањем у Тело и Крв Христову дарови бивају узнешени на небо, јер су они постали само Тело и Крв Онога који седи са десне стране Оца. Са друге стране, исто то Тело и та Крв Христова раздају се божанском благодаћу и даром Духа Светога на Евхаристији народу Божијем ради његовог обожења, а за шта се ђакон у другом делу наведене прозбе и моли да нам (човекољубиви Бог) „*ниспошље за то божанску благодат и дар Светога Духа*“¹⁴, што директно указује на ниспослање хлеба који силази с неба (Јн 6, 33, 50–51, 58). Васкрсли Христос је тај хлеб који сиђе с неба (Јн 6, 41). Ту дакле препознајемо, односно предокушамо сам Други Христов долазак – Будуће Царство, „*Овај Исус који се од вас вазнесе на небо, тако ће исто доћи као што га видјесте да одлази на небо*“ (Дап 1, 10–11).

У догађају Вазнесења Христовог разоткрива се и Црква као икона будућег Царства. Можда ни један други догађај из свештене историје спасења не пројављује ту везу, односно истоветност Евхаристије и Цркве¹⁵ колико догађај Вазнесења.¹⁶ Уверавање двојице анђела да ће *Исус који се... вазнесе на небо, тако... исто доћи као што... одлази на небо* показује да је и Вазнесење, иако историјски догађај, неодвојиво од оног крајњег догађаја, а то је Други Христов долазак. Дванаесторица, који су сведоци Васкрсења Христовог и на чијем се сведочанству темељи вера Цркве и нада свакога хришћанина, при Другом доласку биће сведоци истинскога Христа: „*А Исус им рече: Заиста вам кажем да ћете ви који пођосте за мном, у новом животу, кад седе Син човечији на престо славе своје, сести и сами на дванаест престола и судити над дванаест племена Израилевих*“ (Мт 19,28). Црква у ствари и није ништа друго до слика – икона тог Другог Христовог доласка – Христос окружен дванаесторицом апостола и сабрани народ Божији на Евхаристији. О тој истоветности говори већ апостол Павле када каже да је Црква *тело Христово* (Кол 1, 24).

Други моменат који сматрамо значајним за истицање јесте веза Евхаристије и празновања Пасхе – Крста и Васкрсења Христовог, односно указивање на пасхални карактер Евхаристије.

¹³ Јектенија после претварања Светих Дарова у Златоустовој, али и другим Литургијама Источне литургијске породице. Овај моменат је формално нешто наглашенији у Западним Литургијама. Тако у древном Римском канону пред сам његов крај моли се да „*руке Светога анђела Твога принесу ово на горњи Жртвеник Твој, пред лицем божанственога величанства Твога*“ (Supplices te rogamus...). О овој молитви види: Никола Кавасила, *Εἰς τὴν θεῖαν Λειτουργίαν*, ΛΑ', ЕПЕ - φιλοκαλία 22, 156-162.

¹⁴ Иста јектенија. „Желећи да нам покаже да је измирио Оца са нашом (људском) природом одмах нам је ниспослао дарове измирења (Духа Светога)... Ми смо, дакле, послали веру, а од тамо смо примили благодатне дарове (χαρίσματα), послали смо послушање, а примили правду.“ Јован Златоусти, *Εἰς τὴν Ἀγίαν Πεντηκοστήν, Ομιλία Α'*, 2, ЕПЕ 36, 304.

¹⁵ Ср. Јустин Поповић, *Догматика Православне Цркве*, трећи том, Београд 1978, стр. 567.

¹⁶ Није случајност то што је првобитно црквени живопис представљао једну јединствену сцену – Вазнесења у ужем, односно Другог доласка у ширем смислу. Позносредњовековним тематским интервенцијама ова првобитна традиција је значајно поремећена, али ипак у суштини задржана и препознатљива.

Устројавање празника, мученичких а потом и светитељских помена, са једне стране, али и празновање Пасхе као највећег у низу многих празника у годишњем кругу (почев од првих векова хришћанства, а нарочито након Миланског едикта у 4. веку), са друге стране, као да је постепено умањивало пасхални карактер Евхаристије. Временом је Евхаристија постала пригодно богослужење за обељавање празника. Нарочито је то изражено у Литургијама западних цркава, где се јављају специјализоване Литургије за разне прилике. На Истоку имамо јединствену Литургију, која се увек на исти начин служи у разним приликама и празновањима. Ко ће, међутим, данас на празник Божића да доживљава Литургију као пасхални догађај, прослављање Пасхе? Чињеница је да и сами свештенослужитељи и теолози у својим омилијама или богословским текстовима по правилу стављају акценат на оприсутњењу богомладенца Христа у тој Божићној Литургији.¹⁷ Међутим, без обзира шта данас или кроз низ векова један православни хришћанин доживљава на Божић или неки други празник, Литургија је остала оно што је и била од самог свог настанка – Пасхални догађај – сусрет са васкрслим Христом – прослављање Пасхе.¹⁸ Већ смо видели на примеру Вазнесења да се на Евхаристији кроз причешће Телом и Крвљу Христовом сусрећемо, штавише сједињујемо са васкрслим Христом. Четрдесетодневни боравак Господа Исуса Христа у овом свету након Васкрсења и сусрети ученика са Њим при ломљењу хлебова (сетимо се вечери оног првог дана седмице (Јн 20, 19–23), пута Луке и Клеопе за Емаус (Лк 24, 13–32), и тако редом) оставили су трајан печат на Литургију као догађај на који неизоставно долази Господ. Носталгија првих хришћана у Јерусалиму за тим сусретом чинила је да се Пасха прослављала свакодневно ломљењем хлебова, односно служењем Евхаристије, о чему нам јасно сведоче Дела апостолска (Дап 2, 46). Али веома брзо, још за време живота самих апостола, свакодневно служење Евхаристије премешта се на недељно служење – у први дан недеље, у дан Господњи, о чему нас такође обавештавају Дела апостолска (Дап 20, 7) и свети Павле (1 Кор 16, 2). Овде треба нагласити да и сам догађај Васкрсења, иако у историји регистрован, јесте у бити својој есхатолошки догађај. То није био неки природан догађај који је остао за нама и којег смо се дужни побожно присећати. Он је, попут Вазнесења, неодвојив од општег васкрсења мртвих. Литургијско предање је ту најбољи сведок оваквог виђења ствари када истиче Христов силазак у Ад – *И сивавши крстом у ад, покида окове смрти*.¹⁹ Шта у ствари значи виђење Васкрслога Христа? Да ли се и ту ради о неким прошлим догађајима? Иако веома тешка, ова питања ипак бивају разумљива у оквиру њиховог литургијског разматрања. Тек када је Христос преломио хлеб Лука и Клеопа га препознаху: *А њима се отворише очи и познаше га* (Лк 24, 30–31). Ломљење хлебова за нас хришћане означава реално присуство Христово, само што сада, након Његовог вазнесења на Небо, Он бива оприсутњен Духом Светим.

Конечно, комбинујући ова на први поглед два садржаја Евхаристије у прили-

¹⁷ Извесно је да се и у овој Божићној Литургији оприсутњује оваплоћени Бог Логос – Превечни Младенац, као и на свакој другој Евхаристијској литургији.

¹⁸ Види напред белешку 23. Ср. Јован Фундулис, *Τό „Πάσχα“ τοῦ ἀγίου Δημητρίου*, у: *Λειτουργικά Θέματα*, Ε', Θεσσαλονίκη 1986, стр. 52. „Целокупни живот верника сталним учешћем у пасхалном светом Причешћу бива једном непрекидном евхаристијском Пасхом“ (Ј. Фундулис, „*Πάσχα Κυρίου*“, у: *Λειτουργικά Θέματα*, Δ', Θεσσαλονίκη 1979, стр. 100).

¹⁹ Молитва Анафоре Василија Великог (Postsanctus).

ци смо да истакнемо универзални светотајински карактер Евхаристије. Савремено православно богословље које се чврсто темељи на изворном и светоотачком богословљу истиче Свету Евхаристију као Светајну Цркве. С обзиром да је Евхаристија предокушај будућег Царства или оприсутњење тога Царства, она већ овде и сада оприсутњује све оно што се десило ради спасења човека, али и што ће се у будућности десити: „*Сећајући се дакле ове спасоносне заповести и свега што се ради нас збило: крста, гроба, тридневног васкрсења, узласка на небо, седења са десне стране, и другог и славног доласка...*“.²⁰ Она је пуноћа свега.²¹ Годишњи богослужбени круг, који се формирао кроз векове, у целокупном свом богатству празника и светитељских помена није учинио у бити својој Евхаристију ништа мање пасхалним догађајем него што је то она била у првом периоду. И то не само из разлога што Литургија није престала да буде искупитељско дело Христово, већ што она није престала да *узноси и прима*. Стога, слављење празника треба посматрати искључиво као *сећање* на појединачне догађаје из историје спасења²² у контексту целовитог сусретања са васкрслим – долазећим Господом.²³ Оприсутњен васкрсли Христос је на Евхаристији исти Онај оваплоћени и обрезани и у храм унети и преображени и Онај који јаше на магарици, али и Онај који ломи хлеб пре свог страдања, и распети ... *ради нас и ради нашега спасења*.²⁴

²⁰ Анамнеза у Анафори Василија Великог и Јована Златоустог.

²¹ „То зато што Божанствена Евхаристија, савршена као Литургија, није историјски репродукована представа Христовог Домостроја, него је то литургијски дејствена, савршена и већ антиципирана Есхатолошка Тајна Христова и Његове Цркве“. Еп. Атанасије, *Христос Нова Пасха: Божанствена Литургија*, том 3, Београд-Трбиње 2008, стр. 462.

²² Празновање свештених историјских догађаја и црквена химнографија смешта у оквире литургијског контекста. Последовања дневног круга богослужења, нарочито јутрење и вечерње, који су увод у празничну Литургију, сам празник, односно догађај којег се сећамо, чини једним непрекидним данас: *Днес благоволенија Божија предображенија..., Дјева днес..., Во струјах днес јорданских..., Јавилсја јеси днес вселење..., Днес спасенија нашего главизна..., Днес висит на дрвје...,* и мноштво других примера.

²³ Свети Јован Златоусту у својој беседи на Свету Педесетницу истиче да је „сваког дана празник... Први, пак, празник је Богојављење (Елиφάνια). Шта је, дакле, смисао празника? ‘То што се Бог на земљи јавио и са људима сјединио’; То што је Бог, Јединорођени Син Божји, са нама био; али то је увек тако! ‘Ево, вели, ја сам са вама у све дане до свршетка вијека’ (Мат 28,20); Зато је могуће да Богојављење свакога дана савршимо. Шта се хоће празником Пасхе? Шта је њен смисао? Смрт Господњу тада објављујемо; А то је Пасха! Али ни то не чинимо у одређено време. Јер Павле хотећи да нас ослободи од временских ограничења и показујући да је могуће увек Пасху савршавати каже: ‘Јер кад год једете овај хлеб и чашу ову пијете, смрт Господњу објављујете’ (1Кор 11,26). Пошто, дакле, можемо увек смрт Господњу објављивати, то и Пасху увек можемо савршавати.“ Исто ово се, по светом Златоусту, односи и на празник Педесетнице. Позивајући се на Спаситељеве речи: „Ако ме љубите, заповести моје држите, и ја ћу умолити Оца, и даће вам другог Утјешитеља да пребива с вама вавијек.“ (Јн 14, 15-16), Златоусту закључује: „Као што је, дакле, Христос рекао за себе ‘Ево, ја сам са вама у све дане до свршетка вијека’ тако свагда и можемо Богојављење савршавати, исто тако је и за Духа рекао да је вавијек са нама, и зато можемо увек Педесетницу савршавати.“ (*Εἰς τὴν αἰώναν Πεντηκοστήν*, Ὁμιλία Α΄, 1, ЕПЕ 36, 296-298)

²⁴ На Евхаристији у већ наведеној молитви Анамнезе „*Сећајући се дакле ове спасоносне заповести и свега што се ради нас збило...*“ прошлост, садашњост и будућност, време и вечност, представљају се и доживљавају се као једно, једно литургијско сада (vñv) и данас, тако да Црква у Литургији доживљава стварање света, пад и искупљење човека, Смрт и Васкрсење Христово, Његов Први и Други Долазак и Будуће Царство као један *евхаристијски догађај*, јер у свему томе центар и садржај је Христос...“ (Еп. Атанасије, нав. дело, стр. 463).